

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑΝ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

παρούσα μελέτη σκοπὸν ἔχει νὰ ἀποδείξῃ ἐσφαλμένη τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζουν μερικοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ ξένων συγγραφέων, ὅτι ἡ ἀναγέννησις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ δι' αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Δύσιν, ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἕλληνας πρόσφυγας, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν τουρκικὴν κατὰκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὗρον καταφύγιον εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Βεβαίως οἱ φυγάδες οἱ μετὰ τὸ 1453 τραπέντες πρὸς τὴν Ἰταλίαν συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Δύσιν, ἰδίως δὲ διότι κατ' εὐτυχίαν σύμπτωσιν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐποχὴν ἐφευρέθη ἡ τυπογραφία, ἡ ὁποία κατέστησεν εὐκολωτέραν καὶ εὐνοτότεραν τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἔργων τῶν μεγάλων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος. Ἄλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ ὅπως ἀποδοθῇ εἰς ἕκαστον ἡ ἀρμόζουσα μερὶς τῆς συμβολῆς του εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ Δύσει, καὶ δειχθῇ πόσον εἶχε καλλιεργηθῆ καὶ πρὸ τοῦ 1453 ἡ γνῶσις τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Πρὸς διαφώτισιν τῶν ἐλλήνων ἀναγνωστῶν ἐπὶ ἐνὸς τόσοσιν σημαντικοῦ θέματος, ἐχρησιμοποίησαμε πᾶν ὅ,τι ἔχει σχετικῶς γραφῆ ἀπὸ τοὺς εὐρωπαϊοὺς εἰδικούς, τόσοσιν τοὺς συγχρόνους μὲ τὰ γεγονότα ὅσων καὶ τοὺς μεταγενεστέρους ἐρευνητὰς τῆς Ἀναγεννήσεως. Καὶ πόρισμα τῆς

Δ. ΜΠΙΣΚΙΝΗ

ΟΝΕΙΡΟ ΚΑΙ ΠΡΟΦΗΤΕΜΑ

ἐρεῦνης μας ταύτης εἶνε ἡ παροῦσα σύντομος μελέτη, ἡ ὁποία ἐλπίζομεν ὅτι θὰ ἀποδείξῃ τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας ποὺ προσέφερον εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀναγέννησιν ἐν τῇ Δύσει οἱ πρόδρομοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰργάσθησαν ἀπὸ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος μέχρι τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ἐργασία μας δὲν ἦτο εὐκόλος, δεδομένου ὅτι ὄχι μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς ἄλλην ξένην γλῶσσαν ἔχει μέχρι τοῦδε γραφῆ ἐν εἰδικὸν τοιοῦτον βιβλίον. Τὸ μόνον ὑπάρχον εἶνε τὸ τοῦ Amb. Firmin-Didot. «Ἄλδος Μανούτιος καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Βενετία» ἀλλὰ καὶ τοῦτο περιορίζεται εἰς τὴν Βενετιαν καὶ πραγματεύεται μόνον τὴν μετὰ τὴν ἄλωσιν περίοδον καὶ ἰδίως τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἤκμασεν ὁ διάσημος τυπογράφος Μανούτιος (1495-1515), ὁ ἐκδώσας τὰ σπουδαιότερα ἑλληνικὰ ἔργα. Ἦναγκάσθημεν λοιπὸν νὰ ἐρευνήσωμεν ἀναρίθμητα ἔργα διὰ νὰ συλλέξωμεν μὲ ἐπιμέλειαν τὸ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ κατεσπαρμένον χρήσιμον διὰ τὴν μελέτην μας ὑλικόν. Βεβαίως δὲν διατεινόμεθα ὅτι παρουσιάζομεν τέλειον ἔργον. Εἰς τοιοῦτου εἴδους ἐρεῦνας εἶνε ἀδύνατος ἡ τελειότης, διότι πολλὰ κενὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν φιλολογικὴν ἐν γένει ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἰδίως δὲ διότι δυστυχῶς αἱ βιβλιοθηκαὶ Ἀθηνῶν ἐλάχιστα σχετικὰ βοηθήματα παρέχουν, μόνον δὲ εἰς τὴν Ἰταλίαν, θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη κανεῖς τὰς ἀπαιτουμένας πηγὰς δι' ἐν πλῆρες σχετικὸν ἔργον. Ὅπως δὲ ἔχομεν τὴν πεποιθήσιν ὅτι διὰ τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα προσφερομεν εἰς τὴν μελέτην μας ταύτην παρέχεται μίᾳ ἀρκετῇ σαφῆς εἰκὼν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων μέχρι τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ταυτοχρόνως ἀποδεικνύεται ἀναμφισβητήτως ὅτι ἡ ἀναγέννησις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Δύσιν ὀφείλεται εἰς τοὺς προδρόμους αὐτῆς, τοὺς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1453, μοχθήσαντας ὅπως καταστήσουν γνωστὰ εἰς τὴν Εὐρώπην τὰ ἔργα καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν ἀθανάτων προγόνων μας εἴτε διὰ τῆς διδασκαλίας, εἴτε διὰ τῆς ἀντι-

γραφῆς τῶν χειρογράφων, εἴτε διὰ τῆς μεταφράσεως αὐτῶν εἰς τὴν λατινικὴν.

Α΄

Τὰ Ἑλληνικὰ Μοναστήρια τῆς Ἰταλίας.

Ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ παιδεία εἶχον σιωπήσῃ εἰς τὴν Δύσιν, τὴν βυθισμένην εἰς τὸ σκότος παχυλῆς ἀμαθείας. Καὶ αὕτη ἀκόμη ἡ λατινικὴ, ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῆς Δύσεως, εἶχε παραμεληθῆ. Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Ἰταλία ἔγινεν ἔρμαιον διαφόρων βαρβάρων κατακτητῶν, οἱ ὅποιοι δι' οὐδὲν ἄλλο ἐνδιεφέροντο παρὰ πῶς νὰ διαρπάσουν τὰ πλούτη τῆς χώρας καὶ τὰς περιουσίας τῶν ἀτόμων. Τὸ πλούσιον ἔδαφος τῆς Ἰταλίας ἔγινε θέατρον ἀγῶνων αἱματηρῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων κατακτητῶν, οἱ ὅποιοι, προσωρινοὶ κυρίαρχοι, δίδοντες τὴν θέσιν των εἰς ἄλλους νικητάς, δὲν εἶχον φυσικὰ καιρὸν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ γράμματα. Αἱ τυραννικαὶ κυβερνήσεις, οἱ πόλεμοι, ἡ παντελής ἔλλειψις σχολείων καὶ διδασκάλων, ἐπέφερον τὸ πλήρες σκότος τῆς ἀμαθείας.

Μία ἐπιφανειακὴ ψευδομόρφωσις ὑφίστατο μεταξὺ μερικῶν κληρικῶν, ἰδίως εἰς τὰ μοναστήρια καὶ ἐθεωρεῖτο σπάνιον προσὸν νὰ γνωρίζῃ κανεὶς νὰ ἀναγινώσκῃ τὴν λατινικὴν. Καὶ αὕτη ἡ Ρώμη εἶχε βυθισθῆ εἰς τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας. Ὁ Mabillon¹ παραθέτει ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα Ἀδριανοῦ Α΄ (772 - 795) γεμάτην ὀρθογραφικὰ καὶ γραμματικὰ λάθη. Οὔτε καὶ κατὰ τὸν Θ΄ αἰῶνα ἡ κατάστασις ἦτο καλλίτερα ἀπὸ ἀπόψεως μορφώσεως. Κατὰ τὴν Σύνοδον τῆς Ρώμης τοῦ 826 ἀπεδείχθη ὅτι πλεῖστοι ἱερωμένοι ἦσαν τελείως ἀγράμματοι, καὶ ἠναγκάσθη ὁ Πάπας νὰ διατάξῃ ὅπως ἀπαγορευθῆ εἰς αὐτοὺς νὰ ἱεουργοῦν. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ὁ Πάπας Γρηγόριος Β΄ διέτασσε τοὺς ἀγράμματοὺς ἐπισκόπους νὰ μορφωθοῦν. Ἄλλος Πάπας, στέλλων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρέσβεις, ἐξήτει

¹ Mabillon, In appen. ad Rem. diplom.

συγγνώμην ἀπὸ τὸν Βυζαντινὸν Αὐτοκράτορα διότι, λόγῳ τῆς ἐκρύβμου καταστάσεως ἐν Ἰταλίᾳ, οἱ ἀπεσταλμένοι του δὲν ἦσαν ὅσον θὰ ἔπρεπε μορφωμένοι! Συγγραφεὺς τοῦ Θ' αἰῶνος¹ γράφει ὅτι τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστήμαι εἶχον τελείως ἔξαφανισθῆ ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν κατὰ τὸ 893. Ἐν λοιπὸν ἡ λατινικὴ γλῶσσα εἶχε παραμεληθῆ μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ, οὐδόλως παραδόξον ὅτι καὶ ἡ ἑλληνικὴ εἶχεν ὑποστῆ ὀλικὴν σχεδὸν ἔκλειψιν ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν.

*
* *

Μία ὄσας εἰς τὴν ἔρημον τῆς ἀμαθείας ἦσαν τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια, τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν. Κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα, συνεπείᾳ τοῦ διωγμοῦ τῶν Μονοθελιτῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον, πλείστοι Ἕλληνες κατέφυγον εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὴν ἄλλην Ἰταλίαν. Βραδύτερον, τὸν Η' αἰῶνα, ἕξ αἰτίας τοῦ διωγμοῦ τῶν εἰκονομάχων Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἡ Ἰταλία ἐπλημύρισεν ἀπὸ λάτρεις τῶν εἰκόνων Ἕλληνας μοναχοὺς, οἱ ὅποιοι, καταφυγόντες κατὰ τὸ πλείστον εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν, ἐδημιούργησαν μίαν ἀτμόσφαιραν πολιτισμοῦ ἀσυνήθη εἰς τὴν χώραν ἐκείνην καὶ τὴν περίοδον ταύτην. Ἦρχισαν, μόλις ἴδρυσαν μοναστήρια, νὰ καλλιεργοῦν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ μόρφωσιν. Συνέστησαν σχολεῖα, εἰς τὰ ὅποια ἐφοίτων ὄχι μόνον δόκιμοι μοναχοί, ἀλλὰ καὶ λαϊκοὶ νέοι, οἱ ὅποιοι δὲν ἀνελάμβανον καμμίαν ὑποχρέωσιν ὅπως γίνονν κατόπιν κληρικοί. Τοιουτοτρόπως τὰ ἑλληνικὰ αὐτὰ μοναστήρια ἦσαν τὰ μοναδικὰ σχολεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διὰ τῶν ὁποίων διεδίδετο ἡ ἑλληνικὴ μόρφωσις.

Φυσικὰ ἡ διδασκαλία τῶν σχολῶν τούτων ἦτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον περιορισμένη εἰς τὸν κύκλον τῶν θεολογικῶν καὶ ἐν γένει τῶν σχολαστικῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας ἐπέτρεπεν ἡ θρησκεία τῶν χρόνων ἐκείνων² ἀλλὰ παρ' ὅλα

¹ Ludovico Pio, παρὰ Muratori Rer. Italicorum Τόμ. Α' μέρ. Β'.

² Mabillon. De stud. monast. Τόμ. Α' κεφ. α'.

τὰ ἐμπόδια, τὰ προέρχομενα ἀπὸ τὰς στενὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῶν μεσαιωνικῶν ἐκείνων χρόνων, οὐχ ἦττον τὰ σχολεῖα αὐτὰ τῶν ἑλληνικῶν μοναστηρίων προσέφερον μοναδικὴν ὑπηρεσίαν.

Ἄραιοί, ὡς παράδοξα φαινόμενα, παρουσιάζονται οἱ γνωρίζοντες κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οὕτω ἔχομεν ἑλληνομαθεῖς κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα τὸν πάπαν Πελάγιον Α', ὁ ὁποῖος εἶχε διαμεῖνῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ τότε Πάπα, καὶ τὸν Πέτρον τὸν Διάκονον, κατὰ δὲ τὸν Η' αἰῶνα τὸν Πάπαν Ζαχαρίαν, Ἑλληνα τὴν καταγωγὴν (741·752) καὶ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα τὸν Πάπαν Λέοντα Β'.

Ἡδη διὰ τῆς ἀφίξεως τῶν ἐλλήνων μοναχῶν ὁ κύκλος τῶν ἑλληνομαθῶν ὅπως δῆποτε ἐπεκτείνεται. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα εὐρίσκομεν ἑλληνομαθῆ διακεκριμένον τὸν Ἀναστάσιον τὸν Βιβλιοθηκᾶριον τῆς Ρώμης, μεταφράσαντα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν λατινικὴν διαφόρους ἑλληνας συγγραφεῖς¹.

Ἀπὸ τὴν νότιον Ἰταλίαν, ὅπου ἦσαν τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια, ἢ ἑλληνικὴ γλῶσσα διεδόθη καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἰταλίαν, καὶ κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα εὐρίσκομεν κάτοχον τελείως τῆς ἑλληνικῆς τὸν περίφημον διὰ τὸν μισελληνισμόν του ἐπίσκοπον Κρεμώνας Λουϊτπράνδον², κατὰ δὲ τὸν ΙΑ' αἰῶνα τὸν ἐπίσκοπον Μιλάνου Χρυσόλαον καὶ τινας ἄλλους.

*
* *

Εἰς τὸ κράτος τῆς Νεαπόλεως ἤκμασαν κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην περισσότερον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, λόγῳ τῆς ἐκεῖ ὑπάρξεως τῶν ἑλληνικῶν μοναστηρίων, ἰδίως δὲ χάρις εἰς τὴν καρποφόρον δρᾶσιν τῆς ἑλληνικῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῆς εὐρισκομένης παρὰ τὸν Ὑδροῦντα

¹ Natal. Alex. His. Eccles. αἰῶνες Θ' καὶ Ι' κεφάλ. ΙΘ'.

² Οὗτος ἀπεστάλη τὸ 936 πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Φωκᾶν ὡς πρέσβυς καὶ ἔγραψε καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς πρεσβείας του εἰς τὴν ὁποίαν συκοφαντεῖ τοὺς ἑλληνας (βλέπε Migne Τόμ. 136).

(Otranto). Εἰς τὴν μονὴν αὐτὴν ἰδρῦθη ἁληθινὴ Ἀκαδημία ἑλληνικῆς μορφώσεως, ὅπου συνέρρεον πανταχόθεν πλείστοι νέοι διὰ τὰ διδασκαλῶν. Ἡ διδασκαλία ὡς καὶ ἡ συντήρησις καὶ διατροφή τούτων ἐγένετο δωρεὰν ἀπὸ τὴν μονὴν¹. Μεγάλην ὄθησιν εἰς τὴν μονὴν αὐτὴν ἔδωκεν ὁ ἡγούμενος Νεκτάριος, σοφὸς μοναχὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε σταλῆ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα διὰ τὰ μετὰσχῆ τῆς Συνόδου τοῦ Λατερανοῦ, ἣ ὁποία συνῆλθεν εἰς τὴν Ρώμην τὸ 1179, ἐπὶ πάπα Ἀλεξάνδρου Γ'. Ὁ Νεκτάριος δὲν ἦτο ἐκ τῶν μοναχῶν τῶν ἀναγνωρισάντων τὸν Πάπαν, ἀλλὰ παρέμεινε ὀρθόδοξος καὶ εὗρισκετο εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τὸν Ἕλληνα μητροπολίτην Κερκύρας Γεώργιον². Τὴν μονὴν αὐτὴν διώκησεν ἐπίσης ἐπιδειξιώτατα κατόπιν ὁ διάσημος σοφὸς μοναχὸς Νικόλαος, μετωνομασθεὶς εἰς Νικήταν, (1201) ὁ ὁποῖος μετὰ μεγάλους κόπους καὶ δαπάνας κατώρθωσε τὰ συλλέξῃ πλείστα χειρόγραφα ἑλλήνων συγγραμμάτων, μετὰ ὅποια ἀπετέλεσε τὴν θαυμασίαν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς. Τὰ πλείστα τῶν βιβλίων τούτων ἀργότερα ἐπῆρξεν ὁ καρδινάλιος Βησσαρίων, παπικὸς προϊστάμενος ὅλων τῶν Βασιλειανῶν μονῶν τῆς Ἰταλίας, ἀποτελέσας δι' αὐτῶν τὸν πυρῆνα τῆς σπουδαίας βιβλιοθήκης του, μετὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἀσχοληθῶμεν κατωτέρω. Τὰ ἐναπολειφθέντα δὲ χειρόγραφα κατεστράφησαν τὸ 1480 ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι κατέλαβον τὸν Ὑδροῦντα καὶ διήρπασαν καὶ κατέστρεψαν τὴν μονὴν. Περὶ τοῦ Νικήτα καὶ τῆς δράσεως του διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ὁμιλοῦν διάφοροι ἱστορικοὶ³. Οὗτος εἶχε χρησιμοποιοῦν ἀπὸ τὸν καρδινάλιον Benedetto ὡς διερμηνεὺς του, ὅτε ἐστάλη ἀπὸ τὸν πάπαν Ἰννοκέντιον Γ' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, Θεσσαλονικὴν καὶ Ἀθήνας ἵνα διαπραγματευθῆ τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλη-

¹ Ant. Galateus, De situ Japygiae.

² Labbe, Concilium Τόμ. 10ος σελ. 1527 ἐκδ. Παρισίων.

³ Allatius De consens. Βιλ. Β' κεφ. 13 καὶ Bectillus, Vita S. Irenei, Βιβ. 7, κεφ. 9.

σιῶν¹. Πλὴν τῆς διδασκαλίας τῶν σχολῶν των, αἱ μοναὶ διέδωσαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ διὰ τῆς ἀντιγραφῆς τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν χειρογράφων. Αὐτὸς ὁ Ἅγιος Νεῖλος, ὁ διάσημος ἡγούμενος καὶ ἰδρυτὴς τῆς μονῆς τῆς Κρυπτοφέρειης, πλησίον τῆς Ρώμης, (Grottaferrata), ἡσχολήθη μὲ τὴν ἀντιγραφὴν συγγραμμάτων ἑλλήνων πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἐφημίζετο δὲ διὰ τὴν ταχύτητα ὅσον καὶ τὴν καλλιγραφικὴν καὶ ὀρθογραφικὴν ἀντιγραφὴν του. Ἐντὸς δώδεκα ἡμερῶν ἀντέγραψε τρεῖς τὸ Ψαλτήριον. Εἰς τὴν μονὴν του, εἰς τὸ Rossano, καὶ ὁ διάδοχος του Πρόκλος ἀφωσιώθη εἰς τὴν ἀντιγραφὴν. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ μόρφωσις τοῦ Πρόκλου, ὥστε ἀπεκλήθη «ἐμψυχος βιβλιοθήκη»² ὑπὸ τῶν συγχρόνων του.

Μαθητὴς τοῦ Νεΐλου διάσημος ἦτο Ἅγιος Βαρθολομαῖος, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο εἰς ἀπὸ τοὺς καλλιτέρους ἀντιγραφεῖς κωδίκων. Οἱ σήμερον μελετῶντες τοὺς διασωθέντας κώδικας παρατηροῦν ὅτι οἱ ἀντιγραφέντες τότε εἰς τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια τῆς νοτίου Ἰταλίας ἔχουν ὄχι μόνον καλλιγραφηθῆ ἀλλὰ καὶ ὀρθογραφηθῆ, ἐνῶ ἀντιθέτως τὰ χειρόγραφα τῶν κατόπιν ἀντιγραφέων, προσφύγων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, βρίθουν ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων καὶ παραδρομῶν, διότι τὰ μὲν πρῶτα ἐγίνοντο ἀπὸ ἀνθρώπους ἀφωσιωμένους εἰς τὸ ἔργον των καὶ εὐσυνειδήτως ἐργαζομένους, ἐνῶ τὰ δεύτερα ἐγίνοντο ἀπὸ πτωχοὺς πρόσφυγας οἱ ὁποῖοι καίτοι μορφωμένοι, τὸ ἀντιγραφικὸν ἐπάγγελμα μετήρχοντο ὡς βιοποριστικὸν καὶ ἔσπευδον νὰ ἀντιγράψουν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα χειρόγραφα, ἀποβλέποντες οὐχὶ εἰς τὴν ἀκρίβειαν ἀλλ' εἰς τὴν ἀμοιβήν. Πλεῖστα χειρόγραφα τῶν ἑλλήνων μοναχῶν τούτων μελετήσας βραδύτερον ὁ Montfaucon ἐπαινεῖ αὐτὰ

¹ Allatius, ὡς ἄνω.

² Biblioteca animata, ὡς τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Mabillon de Stud. monast. Τόμ. Α' σελ. 79.

διὰ τὴν ὠραιότητα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν ἀκριβείαν τοῦ κειμένου.

Καὶ σήμερον δέ, ὅσα ἐκ τούτων διεσώθησαν εἰς τὰς βιβλιοθήκας τοῦ Βατικανοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, ἀπὸ τὴν δωρεὰν τοῦ Βησσαρίωνος, ἀποδεικνύουν τὴν ἀλήθειαν τῶν ἐπαίνων τοῦ εἰδήμονος περὶ τὴν παλαιογραφίαν Montfaucon¹. Ἄλλ' ἐπηρεολούθησαν πολιτικαὶ ταραχαί, ἐπιδρομαὶ διαφόρων ἀρπάγων κατακτητῶν ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰ μοναστήρια ἠκολούθησαν τὴν τραγικὴν τύχην τῆς ὅλης χώρας, ἣ ὅποια περιέπεσεν εἰς τὴν ἐσχάτην ὕλικὴν ἀθλιότητα καὶ ἠθικὴν ἐκμηδένισιν. Κατὰ τὸν ΙΓ' λοιπὸν αἰῶνα τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια ἤρχισαν ἐκπίπτοντα τῆς παλαιᾶς ἀκμῆς των. Πλὴν δὲ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν ξένων κατακτητῶν καὶ ὁ πλουτισμὸς τῶν μονῶν βραδύτερον συνέτελεσεν εἰς τὴν παραλυσίαν καὶ διαφθορὰν τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι ἔπαυσαν πλέον διαπνεόμενοι ἀπὸ τὸν παλαιὸν ζῆλον πρὸς τὰ γράμματα καὶ ἐτρέπησαν εἰς τὰς ὕλικὰς καὶ ἥμισυ χριστιανικὰς ἀπολαύσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἔγιναν περίφημα τὰ μοναστήρια τοῦ μεσαιῶνος. Καὶ οὕτω τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐγκατελείφθησαν, τὰ δὲ μοναστήρια ἔπαυσαν νὰ ἀποτελοῦν ἑλληνικὰ διδασκῆρια, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ μοναχοὶ περιέπεσαν εἰς παχυλὴν ἀμάθειαν².

Τόση ἦτο ἡ ἄγνοια τῆς ἑλληνικῆς ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὴν Δύσιν ἐν γένει κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, ὥστε οἱ ἀντιγραφεῖς χειρογράφων κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, ὁσάκις εἰς τὰ λατινικὰ κείμενα, τὰ ὅποια ἀντέγραφον, συνήντων ἑλληνικὰς λέξεις, ἐσημείωναν ὅτι «ἦσαν ἑλληνικὰ καὶ ἐπομένως δὲν ἀνεγινώσκοντο» (Graeca sunt, non leguntur).

Β'

Β'. Βαρολαὰμ καὶ Πετράρχης.

Καὶ πάλιν μεταξὺ τῶν Βασιλειανῶν μοναχῶν τῆς Καλα-

¹ Montfaucon, Palaeografia Τόμ. Α' 113.

² Pomp. Rodotà, Del rito Greco in Italia. Roma 1760. Τόμ. Β'. σελ. 132.

ρίας, τῆς ἐπαρχίας ὅπου εἶχον ἰδρυθῆ τὰ περισσότερα ἑλλη-
νικά μοναστήρια, παρουσιάσθη κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ ΙΔ'
αἰῶνος ὁ πρῶτος διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὁ
Βερνάρδος Βαρλαάμ, (Barlaam) ἀπὸ τὴν Seminaara τῆς
ἐπαρχίας Καλαυρίας. Θέλων νὰ τελειοποιηθῆ εἰς τὴν ἑλλη-
νικὴν, τὴν ὁποίαν εἶχε μάθη ἀτελῶς εἰς τὴν μονὴν του,
ἐπεσεκέφθη τὴν Αἰτωλίαν, κατόπιν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ
τέλος τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1327.

Γνωρίζων κατὰ βάθος τὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, προ-
σελήφθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἑλληνοσ αὐτοκράτορος
Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος, ἀντιληφθεὶς τὴν χρη-
σιμότητά του, τὸν ἔστειλε τὸ 1339 νὰ συνεννοηθῆ περὶ
ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν μὲ τὸν Πάπαν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν
ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε τὴν προσωρινὴν ἔδραν του εἰς τὴν
γαλλικὴν πόλιν Ἀβινιόν¹. Ἡ πρώτη αὕτη ἀπόπειρα ἀπέ-
τυχε καὶ ὁ Βαρλαάμ ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς
τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁπόθεν ἐστάλη ἐκ νέου τὸ 1342
διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰς τὴν Ἀβινιόν. Κατὰ τὴν δευτέραν
αὐτοῦ μετάβασιν ἐγνώρισεν ἐκεῖ τὸν Πετράρχην, διάσημον
τότε ποιητὴν καὶ λόγιον.

Μερικοὶ συγγραφεῖς ἀδικαιολογίτως ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ
Βαρλαάμ ἐγνώρισε τὸν Πετράρχην εἰς τὴν Νεάπολιν. Ἀλλ' ὁ
ἱστορικὸς τῆς Ἰταλικῆς φιλολογίας Τιραμπόσκη² ἀποδει-
κνύει ἀδύνατον τοῦτο, διότι ὁ Πετράρχης ἐλάχιστον χρονι-
κὸν διάστημα παρέμεινεν εἰς τὴν Νεάπολιν, τὸν Μάρτιον
τοῦ 1341, ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ διὰ τὴν Ρώμην, ὅπου
ἔμελλε νὰ στεφθῆ ποιητής, κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἐποχῆς
ἐκείνης κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ διαπρεπέστερος τῶν ποιητῶν
ἐλάμβανεν ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου στέφανον δάφνης. Ὁ Βαρ-
λαάμ ὅμως, ὅπως εἶνε γνωστὸν ἐπισήμως, κατὰ τὴν ἐποχὴν
ἐκείνην εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου

¹ Τὰ τῆς ἀποστολῆς βλέπε εἰς Brunet de Presle, La Grece depuis
la conquete Romaine...σελ. 320 κ. ἑ.

² Tiraboschi, Storia della Litteratura Italiana Τόμ. Ε'. Βιβλ.
Γ'. κεφ. α'.

ἔλαβε μέρος εἰς τὴν Σύνοδον, ἣ ὁποία συνῆλθεν ἐκεῖ τὴν 11 Ἰουνίου 1341, ἀπὸ τῆς ἐπανόδου του δὲ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν δὲν ἔφυγε παρὰ μετὰ τὸ πέρας τῆς Συνόδου, διὰ τὰ φθιάση εἰς τὴν Ἀβινιὸν κατὰ τὸ 1342, ὅτε καὶ ἐγιώρισε τὸ πρῶτον τὸν Πετράρχην.

Ὁ ἔσπεμμένος ποιητής, βαθυτάτος γνώστης τῆς λατινικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν συνέγραψε ὅλα τὰ πεζὰ του ἔργα, καὶ τὸ ἔπος του Africa, δὲν ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐθεώρησε λοιπὸν οὐρανόπεμπτον δῶρον τὴν ἀφίξιν τοῦ Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος θὰ ἦνοιγεν εἰς αὐτὸν τὸν ἄγνωστον κόσμον τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ὁ Βαρλαάμ εὐχαρίστως ἐδέχθη τὰ γίνῃ διδάσκαλος τοῦ διασήμου ποιητοῦ. Πλήρης χαρᾶς ὁ Πετράρχης ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν «μὲ ζωηρὰν ἐλπίδα καὶ ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ τὸ καινοφανὲς τῆς νέας γλώσσης καὶ ἡ ἐσπευσμένη ἀναχώρησις τοῦ διδασκάλου μου ἔματάωσαν ἀποτόμως τὰ σχέδιά μου» ὅπως ὁ ἴδιος γράφει εἰς τοὺς «Διαλόγους μὲ τὸν Ἅγιον Αὐγουστίνον»¹.

Καὶ πράγματι μόλις ὁ Πετράρχης ἤρχιζε νὰ εἰσδύῃ εἰς τὰ μυστικά τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὁ Βαρλαάμ διωρίσθη ὑπὸ τοῦ πάπυ ἐπισκοπὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Gerace, εἰς τὴν Καλανθίαν, κατόπιν ἐπιμόνων ουστάσεων τοῦ ἰδίου τοῦ Πετράρχου. Διὰ τοῦτο, γράφων ἀργότερα τὸ 1354, πρὸς τὸν Ἕλληνα Νικόλαον Σιγέρου, ὁ ὁποῖος τὸν ἐπεσκέφθη καὶ ἐγνώρισε κατὰ τὴν εἰς Ἰταλίαν παραμονὴν του, ὁ Πετράρχης, ἀφοῦ τὸν εὐχαριστήσῃ διὰ τὸ ἀντίτιπον τοῦ Ὁμήρου τὸ ὁποῖον τοῦ ἔστειλεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς δῶρον, παραπονεῖται διότι δὲν γνωρίζει τόσα ἑλληνικά ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀπολαύσῃ ἀναγινώσκων ἐν πρωτοτύπῳ τὸν θεῖον ποιητὴν². Καὶ προσθέτει:

«Ἐγὼ μόνος μου ἔστερήθην τοῦ Βαρλαάμ, βοηθήσας αὐτὸν νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα, μὴ συλλογίζομενος τὴν ζημίαν τὴν ὁποίαν θὰ ὑφίστάμην. Καὶ οὕτω ἔχασα τὸν διδάσκαλον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον εἶχα ἀρχίσῃ νὰ

¹ De Contemptu Mundi, 2.

² Petrarca, Var. Epist. 21.

σπουδάζω με μεγάλας ἐλπίδας. Ἀρχίσας οὗτος νὰ με διδάσκη πολλὰ πράγματα εἰς τὰ καθημερινὰ του μαθήματα, ὠμολογεῖ ὅμως ὅτι ὄχι ὀλιγώτερον ἢτο ὀφειλέτης πρὸς ἐμὲ καὶ ὅτι πολλὰ ἐμάνθανεν ἀπὸ τὴν συνδιάλεξίν μου. Δὲν ἠξεύρω ἂν ἀπὸ εὐγένειαν τὸ ἔλεγεν, ἢ ἂν ἐξέφραζε τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλὰ βεβαίως, ὅσον εὐγλωττος ἐκεῖνος ἦτο εἰς τὴν ἑλληνικὴν, τόσον ἄπειρος ἦτο εἰς τὴν λατινικὴν, καίτοι δὲ ταχὺς τὸ πνεῦμα, ἐν τούτοις ἐκοπίαζε νὰ ἐκφράσῃ εἰς τὴν λατινικὴν τὰ συναισθημάτα του. Ἐν τούτοις γενικῶς αὐτὸς ἐγνώριζε περισσότερα λατινικὰ ἀπὸ ὅσα ἑλληνικὰ ἐγνώριζα ἐγώ».

Ἡ ἀπώλεια τοῦ Βαρολάμ δὲν ἐμείωσεν ἐν τούτοις τὴν ἀγάπην τοῦ Πετρόρχου πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Καὶ ὅταν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Σιγέρον τὸ χειρόγραφον τοῦ Ὅμηρου τὸ ἐνηγαλίσθη, τὸ ἐφίλησε καὶ εὐχαριστῶν τὸν δωρητὴν του τὸν παρεκάλεσε νὰ προσπαθήσῃ νὰ τοῦ εὔρῃ καὶ ἄλλα ἑλληνικὰ χειρόγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως ἐπέμεινε διὰ τὰ ἔργα τοῦ Ἡσιόδου καὶ Εὐριπίδου¹.

*
* *

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπῆρχε συνήθεια φιλολογικὴ ὅπως οἱ λόγιοι ἀπευθύνουν φανταστικὰς ἐπιστολάς πρὸς διαφόρους σοφοὺς καὶ λογίους παγκοσμίου φήμης μὴ ζῶντας, εἰς ἀπαντήσιν δῆθεν ἐπιστολῶν τὰς ὁποίας οὗτοι τοὺς εἶχον ἀπευθύνη.

Διὰ τῶν ἐπιστολῶν δὲ τούτων εὗρισκον ἀφορμὴν νὰ ἀσχοληθοῦν με διάφορα φιλολογικὰ θέματα, εἰς τρόπον ὅστε αἱ ἐπιστολαὶ αὗται νὰ ἀποτελοῦν σήμερον πολύτιμον ἱστορικὴν καὶ φιλολογικὴν πηγὴν τῶν χρόνων ἐκείνων. Καὶ ὁ Πετρόρχης, ἀκολουθῶν τὸ σύστημα τῆς ἐποχῆς του, ἔγραφεν ἢ διαλόγους φανταστικοὺς με διάσημα πρόσωπα τοῦ παρελθόντος, ὅπως οἱ «Διάλογοι με τὸν Ἅγιον Αὐγουστίνον» περὶ τῶν ὁποίων ἠσχολήθημεν ἀνωτέρω, ἢ ἐπι-

¹ Petrarca, Epist. Famil, XVIII, 2.

στολὰς πρὸς μεγάλους σοφοῦς. Καὶ μεταξὺ αὐτῶν καταλέγει καὶ τὸν Ὀμηρον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνει ἐπιστολήν, εἰς ἀπάντησιν ἐπιστολῆς σταλείσης δῆθεν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν Ὀμηρον. Εἰς τὴν ἐπιστολήν του αὐτῆν, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὁ Πετράρχης τοῦ δίδει μερικὰς ἐνδιαφερούσας πληροφορίας διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν χρόνων ἐκείνων:

« Δὲν εἶνε παρᾶξενον, γράφει, πῶς δὲν εὔρες παρὰ τρεῖς μόνον φίλους εἰς μίαν πόλιν (τὴν Φλωρεντίαν) ἢ ὁποία δὲν ἀσχολεῖται παρὰ μὲ τὸ ἐμπόριον¹. Ἄλλ' ἂν ἀναζητήσης καλλίτερα, θὰ ἀνεύρης καὶ ἓνα τέταρτον. Πρέπει δὲ νὰ προσθέσης ἓνα πέμπτον, τιμημένον μὲ στέφανον, ἀλλὰ τὸν ὁποῖον ἡ Βαβυλωνία² μᾶς ἀφῆρσε. Πέντε εἰς μίαν πόλιν εἶνε μικρὸν πρᾶγμα; Ἄν ἀναζητήσης εἰς ἄλλας πόλεις, θὰ εὔρης ἓνα εἰς τὴν Βονωνίαν, δύο εἰς τὴν Βερώναν, ἓνα εἰς τὴν Μάντουαν. Ἡ Περούγια παρήγαγεν ἓνα μόνον, ὁ ὁποῖος θὰ ἔκαμε μεγάλας προόδους, ἂν ἦτο ἐπιμελέστερος καὶ ἂν δὲν ἐγκατέλειπε τὴν Περούγίαν διὰ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Εἰς τὴν Ρώμην δὲν ὑπάρχει κανεὶς. Μερικοὺς ἄλλους ἐγνώρισα ἄλλοῦ, ἀλλὰ τῶρα ὅμως δὲν ζοῦν.»

Ἡ περιεργος αὐτῆ ἐπιστολῆ ἐνέχει ἕξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς λεπτομερείας τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει σχετικῶς μὲ τοὺς γνωρίζοντας τὴν ἑλληνικὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Κατὰ τὸν Πετράρχην λοιπὸν οἱ προνομιούχοι οὗτοι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς δέκα. Δυστυχῶς δὲν τοὺς ἀναφέρει κατ' ὄνομα, διὰ τοῦτο πολλὰ συζητήσεις ἐγεννήθησαν περὶ τοῦ ποῖοι ἦσαν οὗτοι. Κατὰ τοὺς σχολιαστὰς του, ἐκ τῶν πέντε Φλωρεντινῶν, οἱ βέβαιοι εἶνε ὁ Βοκκάκιος καὶ ὁ Zenobí di Strata. Διὰ τοὺς ἄλλους αἱ γνώμαι διχάζονται. Πάντες ὅμως σχεδὸν παραδέχονται ὅτι Πετράρχης μεταξὺ αὐτῶν

¹ Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Φλωρεντία ἦτο πόλις κατ' ἐξοχὴν ἐμπορικὴ, ἀργότερα δέ, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Μεδίκων, καὶ χάρις ἀκριβῶς εἰς τὴν Ἀναγέννησιν, εἰς τὴν ὁποίαν συνετέλεσαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἔγινε κέντρον διανοητικῶν μέγιστον, ἐπὶ νομομαθεῖσα διὰ τοῦτο «Νεαὶ Ἀθῆναι».

² Ὠνόμαζον οὗτω τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν πόλιν Ἀβινίον.

δὲν κατατάσσει καὶ τὸν ἑαυτὸν του¹ παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην ἐνὸς τῶν βιογράφων του².

Προτοῦ γνωρίσει τὸν Βαρλαάμ ὁ Πετράρχης εἶχεν ὅλως διάφορον ἰδέαν περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ Κικέρωνος εὐρισκόμενος, ὑπεστήριζεν ὅτι ἡ λατινικὴ φιλολογία κατὰ πολὺ ὑπερτέρει τῆς ἑλληνικῆς³. Διὰ τῆς γνωριμίας ὅμως τοῦ Βαρλαάμ καὶ τῆς μελέτης, μαζὺ μὲ αὐτόν, τῶν ἑλλήνων συγγραφέων, ὁ Πετράρχης ἀντιλήφθη τὸ ἐσφαλμένον τῆς προτέρας γνώμης του καὶ τόση ἦτο ἡ ἐπελθούσα μεταβολὴ εἰς τὰς ἰδέας του ὥστε ἡ παράδοσις λέγει ὅτι ἀπέθανεν ἐνῶ ἐσχολίαζεν ἐν χειρόγραφον τοῦ Ὅμηρου. Καὶ ἡ μὲν παράδοσις αὕτη δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἀποδεικνύει ὅμως πόσῃ ἀγάπῃ εἶχεν οὗτος πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἰδίως πρὸς τὸν μέγιστον τῶν ποιητῶν⁴.

Γ'.

Πιλᾶτος καὶ Βοκκάκιος.

Πολὺ μεγαλειότεραν ἐπίδρασιν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Ἰταλίᾳ εἶχεν ὁ μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Βαρλαάμ, Λεόντιος Πιλᾶτος.

Περὶ τῆς καταγωγῆς του δὲν συμφωνοῦν οἱ βιογράφοι του. Κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ μαθητοῦ του Βοκκαίου⁵, οὗτος κατήγετο ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην. Ὁ Πετράρχης ὅμως, ὁ ὁποῖος τὸν ἐγνώρισε πολὺ, λέγει ὅτι κατήγετο ἀπὸ τὴν Καλαυρίαν⁶. Οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, ὑποστηρίζοντες τὴν δευτέραν γνώμην, νομίζουσι ὅτι

¹ Tiraboschi, ὡς ἄνω Τόμ. Ε' Βιβλ. Γ' παρ. 7.

² Sade, Memoire de Petrarque Τόμ. Γ' σελ. 627.

³ Petrarca, Let. Sen. XII σ. 913 Graecos et ingenio et stilo frequenter vicimus et frequenter equavimus, imo, si quid credimus Ciceroni, semper vicimus.

⁴ Decembrio παρὰ Nollac σελ. 348.

⁵ De genealogia Deorum Βιβ. 15 κεφ. 6.

⁶ Let. Senil. Βιβ. Γ' ἐπ. 5.

ἐπίτηδες ὁ Πιλάτος ἔλεγεν ὅτι κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, θεωρῶν τοῦτο τίτλον τιμῆς καὶ προσὸν ἐπωφελές εἰς αὐτόν. Πάντως τὸ γεγονός εἶνε ὅτι ἐνῶ εὐρίσκετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (ἴσως διὰ τὰ τελειοποιηθῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν) ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου τὸν ἀπέστειλε εἰς τὸν Πάπαν ὡς ἀντιπρόσωπόν του διὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Πιλάτος μετέβαινεν εἰς τὴν Ἀβινιὸν, συνηντήθη κατὰ τύχην, τὸ 1360, μὲ τὸν Βοκκάκιον εἰς τὴν Βενετίαν.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ « Δεκαήμερου » καὶ εἷς ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς φιλολογικῆς ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἤρχισε καὶ αὐτὸς τὴν ἑλληνικὴν μόρφωσιν του ὑπὸ τὸν Βαρλαάμ. Νεώτερος ὅμως ἀπὸ τὸν Πετρόαρχην καὶ πλεον ἀφοσιωμένος εἰς τὴν μελέτην, ἐπεδόθη μὲ μεγαλείτερον ζῆλον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, εἰς τρόπον ὥστε νὰ κατορθώσῃ νὰ τελειοποιηθῆ εἰς αὐτὴν καὶ νὰ μεταφράζῃ εὐχερῶς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν λατινικὴν κλασσικοὺς συγγραφεῖς.

Μὴ ἀρκούμενος ὅμως εἰς τὴν γνῶσιν του ταύτην τῆς ἑλληνικῆς καὶ θέλων νὰ τελειοποιηθῆ ἀκόμη περισσότερο, μόλις ἔμαθεν ὅτι εὐρίσκετο εἰς τὴν Βενετίαν ὁ Πιλάτος, τὸν ἔπεισε νὰ παραιτήσῃ τὸ εἰς Ἀβινιὸν διπλωματικὸν ταξεῖδι του. Ὁ Πιλάτος ἐδέχθη. Μὲ δικαίαν ὑπερηφάνειαν ὁ Βοκκάκιος γράφει σχετικῶς:

« Ἐγὼ εἶμαι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος, μὲ τὰς προτροπὰς μου, ἀπέτρεψα τὸν Πιλάτον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ μακρὸν ταξεῖδι, τὸ ὁποῖον ἤθελε νὰ κάμῃ ἀπὸ τὴν Βενετίαν εἰς τὴν Βαβυλῶνα τῆς Δύσεως, καὶ τὸν ἐκράτησα μαζί μου εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἐγὼ εἶμαι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος τὸν ἐδέχθη εἰς τὸ σπῆτι μου καὶ ἐπὶ μακρὸν τοῦ προσέφερα κατοικίαν, μὲ μέγαν δὲ κόπον κατώρθωσα νὰ γίνῃ δεκτὸς μετὰ τῶν διδασκόντων εἰς τὴν Φλωρεντινὴν Ἀκαδημίαν καὶ νὰ τοῦ παραχωρηθῆ μισθὸς ἀπὸ τὸ δημόσιον. Ἐγὼ ὑπῆρξα ὁ πρῶτος μετὰ τῶν Ἰταλῶν, ὁ ὁποῖος ἐγνώρισα ἀπὸ αὐτὸν

ιδιαιτέρως τὴν Ἑλλάδα, ἐγὼ ὁ ὁποῖος ἐπέτυχα νὰ ἐξημευῶνται τὰ ἔργα τοῦ Ὀμήρου δημοσίᾳ»¹.

Ὁ Πιλᾶτος, εὐγνωμονῶν, καὶ ἀποδίδων τὴν φιλοξενίαν, μετέφρασε διὰ τὸν Βοκκάκιον τὸν Ὀμηρον ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν λατινικὴν διὰ πρώτην φορᾶν. Ἐπίσης τοῦ ἔδιδεν ἰδιαιτέρως μαθήματα ἑλληνικῆς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ τελειοποιηθῇ καὶ ἀποκτήσῃ βαθεῖαν γνῶσιν τῆς γλώσσης ταύτης, πράγμα τὸ ὁποῖον, ὡς εἶδομεν, δὲν κατώρθωσεν ὁ Πετρόφης.

*
* *

Ὁ Βοκκάκιος μᾶς διέσωσε μίαν λίαν χαρακτηριστικὴν εἰκόνα τοῦ περιέργου αὐτοῦ λογίου καὶ ἀνθρώπου. Μᾶς τὸν παριστᾷ φέροντα παλαιωμένον φόρεμα «δυσειδέστατον, μὲ ἀτημέλητον μακρὰν γενειάδα καὶ κόμην, διαρκῶς συλλογισμένον, ἄξεστον τοὺς τρόπους καὶ ἥκιστα κοινωνικόν»². Παρὰ τὰ ἐλαττώματα του αὐτά, ἐν τούτοις, ὁ Βοκκάκιος δὲν παύει ἐπαινῶν τὸν Πιλᾶτον διὰ τὴν σοφίαν του, λέγων ὅτι ἐκρέματο ἀπὸ τὰ χεῖλη του ὅταν οὗτος ὠμίλει.

Εἰς τὰ διδάγματά του κυρίως ὀφείλει ὁ Βοκκάκιος τὸ σύγγραμμά του «Περὶ γενεαλογίας τῶν Θεῶν», τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρώτη γραφεῖσα μυθολογία τῶν ἀρχαίων. Ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ διδασκαλίᾳ τοῦ Πιλᾶτου ἐπιτοφόρησε τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων του μὲ ἑλληνικὰ ὀνόματα, ὡς «Φιλόλογος», «Δεκαήμερος» «Φιλόστρατος». Πλεῖστοι ἀπὸ τοὺς ἥρωας τῶν ἔργων του εἶνε Ἕλληνες, πολλῶν δὲ συγγραμμάτων του ἡ ὑπόθεσις ἐκτυλίσσεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἡ «Θησις» εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ «Φιλόστρατος» εἰς τὴν Τροίαν, ὁ «Ἀμητὸς» εἰς μίαν φανταστικὴν Ἀρκαδίαν. Καὶ εἰς τὴν «Δεκαήμερον» του, μερικῶν διηγημάτων αἱ ὑποθέσεις πλέκονται εἰς πόλεις ἑλληνικὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον φανταστικὰς. Εἰς τὴν «Γενεολο-

¹ De genealogia Deorum Βιβ. 15 κεφ. 7.

² De genealogia Deorum Βιβ. 15 κεφ. 6.

γίαν τῶν Θεῶν» διαρκῶς παραθέτει ἑλληνιστὶ στίχους τοῦ Ὅμηρου, ὑπερηφανεύομενος ἐπανελημμένως ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἐν Εὐρώπῃ ἐμελέτησε τὸν Ὅμηρον.

Εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὁ Πιλᾶτος παρέμεινε διδάσκων ἐπὶ τριετίαν, ἐνῶ ταυτοχρόνως, πλὴν τοῦ Ὅμηρου, μετέφρασε διὰ τὸν Βοκκάκιον δέκα ἕξ διαλόγους ταῦ Πλάτωνος. Ἄλλ' ὁ Πιλᾶτος ἦτο τύπος ἀσταθοῦς ἀνθρώπου. Τίποτε δὲν τὸν ἠὺχαρίσκει, ἀλλὰ διαρκῶς διεμαρτύρετο. Τέλος κατὰ τὸ 1363 ἔφυγεν ἀπὸ τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν, ἀφοῦ εἰς μάτην προσεπάθησεν ὁ Πετράρχης νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν καὶ τὸν κρατήσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ Βοκκάκιος, ἴσως καιόπιν διαμαρτυριῶν τοῦ Πιλᾶτου, μεταβαίνων εἰς τὴν Βενετίαν τὸν ἐπῆρε μαζύ του καὶ τὸν παρέδωκεν εἰς τὸν Πετράρχην, διὰ νὰ φροντίσῃ ὅπως τὸν ἀποστείλῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅταν ἐπέστρεψεν ὁ Βοκκάκιος εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἔλαβε τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολὴν τοῦ φίλου του Πετράρχου¹:

«Ὁ λέων αὐτὸς εἶνε πράγματι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἓνα μεγάλο ζῶον. (Magna bellua). Κωφότερος ἀπὸ τοὺς σκοπέλους εἰς τοὺς ὁποίους θέλει νὰ μεταβῇ, μετὰ τὴν ἀναχώρησίν σου ἔφυγε περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους, ἀφοῦ μπροστά μου ὕβρισε πικρὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸ λατινικὸν ὄνομα. Μόλις ὅμως ἔφθασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἰδοὺ αἰφνιδίως λαμβάνω ἐπιστολὴν του, περισσότερον μακρὰν καὶ μερδεμένην ἀπὸ τὴν γενειάδα καὶ τὴν κόμην του, εἰς τὴν ὁποίαν, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἐπαινεῖ ὡς γῆν τῆς ἐπαγγελίας τὴν Ἰταλίαν καὶ καταρᾶται τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποίαν τόσον εἶχεν ὑμνήσῃ καὶ μὲ παρακαλεῖ νὰ τὸν διατάξω νὰ ἔλθῃ πρὸς ἐμὲ εἰς τὴν Ἰταλίαν».

Ἄλλ' ὁ Πετράρχης, γνωρίζων τὸ εὐμετάβλητον τοῦ χαρακτῆρος του καὶ τὴν ἀνυπόφορον ἀστάθειάν του, εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Βοκκάκιον λέγει:

«Ὁχι, οὐδέποτε θὰ λάβῃ γράμμα μου ἢ ἀπεσταλμένον

¹ Senil. Βιβλ. 3 ἐπ. 6.

μου διὰ νὰ ἀναχωρήσῃ, ὅσον καὶ ἂν μὲ παρακαλέσῃ. Ἄς μείνῃ ἐκεῖ ὅπου ἠθέλησε... »¹.

Ἐν τούτοις, καίτοι μὴ λαμβάνων ἀπάντησιν ἀπὸ τὸν Πετράρχην, ὁ Πιλᾶτος ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ κατὰ τὸ 1366 ἐπεβιβάσθη πλοίου ἀναχωροῦντος ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πλησίον ὁμως τῶν Δαλματικῶν ἀκτῶν θύελλα ἰσχυρὰ προσέβαλε τὸ ἰστιοφόρον καὶ κεραινὸς πεσὼν πλησίον τοῦ μέρους τοῦ καταστρώματος ὅπου ἔστεκεν ὁ Πιλᾶτος, τὸν ἔκαυσε. Ὁ Πετράρχης, μαθὼν τὸν θάνατόν του, τὸν ἐθρήνησεν εἰλικρινῶς εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Βοκκάκιον², ἀνομολογήσας ὅτι καὶ αὐτὸς μεγίστην ὠφέλειαν ἔλαβε καὶ ἄλλοι πολλοὶ τόσον ὠφελήθησαν ἀπὸ τὰ σοφὰ διδάγματα του.

*
* *

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Πιλᾶτου, κατηργήθη ἡ ἔδρα τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Φλωρεντίας, καὶ ἐπηκολούθησε μία περίοδος ἐγκαταλείψεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν Ἰταλίαν, μέχρι τοῦ ἔτους 1396, ὅτε ἡ ἀφίξις τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ ἐνεκαινίασε πλέον τὴν ἀνελλιπῆ σειρὰν τῶν ἐλλήνων σοφῶν, οἱ ὅποιοι μετέφερον ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὰ ρῶτα εἰς τὴν Δύσιν, πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ τῶν παραδόσεων τοῦ Χρυσολωρᾶ εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἤρχισε πλέον ἡ συστηματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς. Διότι αὐτὸς ἦτο ὁ πρῶτος φιλολογικῶς μορφωμένος Ἕλληνας ὁ ἐμφανιζόμενος εἰς τὴν Ἰταλίαν μὲ πλήρη ἐφόδια σοφοῦ καὶ διδασκάλου ταυτοχρόνως, ἐνῶ τόσον ὁ Βαυλάμ ὅσον καὶ ὁ Πιλᾶτος εἶχον μετρίαν μᾶλλον μόρφωσιν, ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς σοφοὺς

¹ Senil. Βιβλ. 4 ἐπ. 4.

² Senil. Βιβλ. 6 ἐπ. 1.

Ἑλληνας τῶν ὁποίων τὴν σειρὰν ἐνεκαινίαζεν ὁ Χρυσολωρᾶς¹.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Φλωρεντία λαμβάνει τὰ σκῆπτρα τῆς Ἀναγεννήσεως. Διότι ἡ Ρώμη ὑστερεῖ ἀκόμη πολὺ εἰς τοῦτο. Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶνε εὐεξηγήητον. Ὁ Παπισμὸς ἐστάθη πάντοτε ἐχθρὸς παντὸς νεωτερισμοῦ καὶ ἰδίως τῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ, θέλων πάντοτε νὰ κρατῆ τὰ πλήθη κάτω ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀμαθείας. Πολὺ δὲ περισσότερον ἐφοβεῖτο τὴν μόρφωσιν τὴν ἐρχομένην ἀπὸ μίαν χώραν σχισματικὴν καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους ἐχθροὺς τῆς παπικῆς κοσμοκρατορίας. Διὰ τοῦτο πολὺ ἀργεῖ νὰ ἐμφανισθῆ εἰς τὴν Ρώμην ἡ ἀγάπη πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ μόνον χάρις εἰς τὸν καρδινάλιον Βησσαρίωνα, συγκεντροῦνται εἰς τὴν Ρώμην μερικοὶ διακεκριμένοι Ἕλληνες καὶ συνιστοῦν ἓν εἶδος προσωρινῆς Ἀκαδημίας ὑπὸ τὴν αἰγίδα του. Ἀπεναντίας ἡ Φλωρεντία, μὲ ἡγεμόνας ὡς ὁ Στρότση καὶ οἱ Μέντικοι, φιλοτέχνους καὶ Μαικήνας τῶν λογίων, φθάνει κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα εἰς τὸν κολοφῶνα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ οὐχὶ ἀδικαιολογήτως διεκδικεῖ τὸν τίτλον τῶν « Νέων Ἀθηνῶν ».

Τῆς περιόδου ταύτης πρωτοπόροι καὶ ἐμπνευσταὶ ὑπῆρξαν οἱ δύο μεγάλοι τῆς Ἰταλίας συγγραφεῖς, ὁ Βοκκάκιος καὶ ὁ Πετράρχης, πρῶτος δὲ κυρίως ὁ Πετράρχης, διότι οὗτος προητοίμασε τὸ ἔδαφος πρὸς καλλιέργειαν ἀποτελεσματικὴν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Διόλου δὲ ἀπίθανον, χωρὶς τὴν ἐπέμβασιν αὐτοῦ καὶ τοῦ Βοκκαίου, ἡ Ἀναγέννησις νὰ ἐβράδυνε πολὺ ἀκόμη, ἂν δὲν ἐματαιοῦτο ὄλοσχερῶς. Αὐτὸς προέτρεψε τὸν Βοκκάκιον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς, αὐτὸς ὤθησε πολλοὺς νέους εἰς τὴν ἀγάπην τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἐκφράζων τὴν λύπην του διότι « δι' αὐτὸν ὁ Ὅμηρος ἦτο βωβὸς καὶ ἐκεῖνος κωφὸς διὰ τὸν Ὅμηρον »².

¹ Α. Γάσπαρη Ἱστορία τῆς Ἰταλικῆς λογοτεχνίας μετ. Α. Βλάχου. Τόμ. Β' 45, 123 καὶ 138.

² Lett. Familiari IH. 2.

Εἰς τοὺς λέγοντας δὲ ὅτι ἦτο περιττὴ ἢ μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς, διότι ἠδύναντο νὰ ἀναγνώσουν τὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας εἰς λατινικὰς μεταφράσεις, ὁ Πετρούργης ἀπήντα μὲ τὰ ἀκόλουθα ἐπιγραμματικά, τὰ ὁποῖα καὶ σήμερον ἀκόμη θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπαναληφθοῦν ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ζητοῦν τὴν κατάργησιν τῆς διδασκαλίας τῶν κλασικῶν γλωσσῶν:

«Εἶνε ἀνόητον νὰ ζητήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ ρυάκι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν πηγὴν!»

Δ'.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Χρυσολωῤῥᾶ.

Δεδομένου ὅτι δὲν εἶνε βέβαιον ὅτι ὁ Πιλάτος κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὁ πρῶτος ἀμφισβητήτως Ἕλλην ὁ διδάξας εἰς τὴν Ἰταλίαν ἑλληνικὰ εἶνε ὁ Μανουὴλ Χρυσολωῤῥᾶς (1350 - 1415) ἢ λαμπροτέρα μορφή μέσα εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἑλλήνων οἱ ὁποῖοι μετέβησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Προτοῦ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Χρυσολωῤῥᾶς, διδάσκων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐγνωρίσθη μὲ Ἰταλοὺς οἱ ὁποῖοι εἶχον μεταβῆ ἔκει διὰ νὰ τελειοποιηθοῦν εἰς τὴν ἑλληνικὴν, καὶ ἰδίως μὲ τὸν Γκουαρίνο ντὰ Βερώνα (Guarino da Verona) ὁ ὁποῖος πληροφορηθεὶς τὴν φήμην τῆς ἀξίας του, ἠθέλησε νὰ ἀκολουθήσῃ μαθήματα ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας, τὰ ὁποῖα οὗτος ἐδίδασκεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν¹. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Γκουαρίνο διέδωσε τὸ ὄνομα του εἰς τοὺς Ἰταλοὺς λογίους, ὅτε δὲ ὁ Μανουὴλ Χρυσολωῤῥᾶς ἔφθασε, μαζὺ μὲ τὸν γηραιὸν λόγιον Δημήτριον Κυδώνην, εἰς τὴν Ἰταλίαν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου, ἔγινε δεκτὸς μετὰ μεγάλων τιμῶν. Ἀφοῦ εἰς μάτην ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῆς Βενετικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ἄλλων ἡγεμόνων ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὁ Χρυσολωῤῥᾶς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

¹ Ianus Pannonius, Deliciae Poetarum Hung. 8 f.

Ἄργότερα τὴν 28 Μαρτίου 1396, ὁ Ἴταλὸς λόγιος Salutato, ὁ ὁποῖος τὸν εἶχεν γνωρίσει εἰς Βενετίαν κατ' ἐντολὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Φλωρεντίας καὶ ἄλλων προσωπικοτήτων, ἔγραψεν εἰς τὸν Χρυσολωρᾶν ὅπως μεταβῆ εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ διδάξῃ. Οὗτος ἐδέχθη τὴν πρόσκλησιν καὶ τὸ αὐτὸ ἔτος τὸν εὐρίσκομεν διδάσκοντα εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἑλληνικὴν γραμματικὴν καὶ φιλολογίαν (1396 - 1400). Ὑπὸ τὴν καθοδήγησίν του ὁ G. De Scarparia μετέφρασε τὴν Κοσμογραφίαν τοῦ Πτολεμαίου καὶ ὁ Rossi μερικὰ ἔργα τοῦ Ἄριστοτέλους³. Πλὴν αὐτῶν, καὶ ἄλλοι νέοι Ἴταλοὶ διεκρίθησαν εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς, μεταξύ τῶν ὁποίων οἱ Leonardo Bruni Aretino, Carlo Marsuppinii καὶ Ambrosio Traversari. Ὁ Μπροῦνι εἶχεν ἤδη σπουδάσῃ τέσσαρα ἔτη νομικὰ ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὁ Χρυσολωρᾶς. Θελχθεὶς ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τούτου, ἐγκατέλιπε τὴν νομικὴν, λέγων ὅτι «διδασκάλους διὰ τὴν νομικὴν θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη παντοῦ καὶ πάντοτε, ἐνῶ ἀπὸ ἑπτὰ αἰῶνων κανεὶς δὲν ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν, οὔτε θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη ἄλλον ἀπὸ αὐτὸν διὰ νὰ τοῦ ἀνοίξῃ τοὺς θησαυροὺς τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους»². Ἐπειτα ἀπὸ διετεῖς σπουδὰς πλησίον τοῦ Χρυσολωρᾶ, ὁ Μπροῦνι μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν διάφορα ἑλληνικὰ ἔργα, μερικὸς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, ἐκλογὴν ἀπὸ τοὺς παραλλήλους βίους τοῦ Πλουτάρχου, δημηγορίας Αἰσχίνου καὶ Δημοσθένους, ἔργα τοῦ Ἄριστοτέλους, Ξενοφῶντος, Πολυβίου καὶ Προκοπίου. Ἐφθασε δὲ τόσον καλὰ νὰ γνωρίζῃ τὴν ἑλληνικὴν, ὥστε νὰ γράψῃ ἑλληνιστὶ Ἱστορίαν τῆς Φλωρεντίας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτεία Φλωρεντίνων» (ἔκδοσις (Neumann, Frankfurt 1822).

*
* *

³ Guarino, εἰς ἀφιέρωσιν τοῦ Πλουτάρχου, Φλαμίνιος, Bandini, Catal. Cod. Lat. II 738.

² Hodus, De Graecis illustribus 28-30 καὶ J. Symonds The Renaissance in Italy Τόμ. Β' 110.

Ἄλλος διακεκριμένος λόγιος, ὁ Vergerio, παρήτησε τὴν θέσιν διδασκάλου εἰς τὴν Πάδουαν, διὰ τὰ γίνῃ μαθητῆς τοῦ Χρυσολωρᾶ εἰς Φλωρεντίαν. Κατὰ τὸ 1400 ὁ Χρυσολωρᾶς, ὑπέικων εἰς ἐπίμονον πρόσκλησιν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου, ἐγκατέλειπε τὴν Φλωρεντίαν καὶ μετέβη εἰς τὸ Μιλάνον, ὁπόθεν τὸν συνώδευσεν εἰς τὸ διπλωματικόν του ταξεῖδι εἰς Γαλλίαν καὶ Ἀγγλίαν. Κατὰ τὸ 1402 ὅμως τὸν ἐπανευρίσκομεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐδίδαξεν εἰς τὴν Παβίαν, ἕως δὲ καὶ εἰς τὸ Μιλᾶνον, ἑλληνικά. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἤρχισε τὴν μετάφρασιν τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος.

Κατὰ τὸ 1408 μετέβη εἰς τὸ Παρίσι, ὅπως φαίνεται¹ ἀπὸ σημείωμα ἰδιόγραφον αὐτοῦ, εὑρισκόμενον εἰς κώδικα τῆς μονῆς τοῦ Saint Denis, διατηρούμενον ἤδη εἰς τὸ Λουβρον. Ἄλλ' ὀλίγον ἔμεινεν ἐκεῖ, διότι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τὸν εὑρίσκομεν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἐδίδαξεν ὀλίγον², διότι ὁ Πάπας, ἐκτιμήσας τὴν ἰκανότητα καὶ τὸν θαυμάσιον χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός, τοῦ ἀνέθηκε σπουδαίαν ἀποστολὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐκόμισε παπικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν τότε Πατριάρχην Ματθαῖον³, θέμα ἔχουσαν τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐπανελθὼν ἄπρακτος ὁ Χρυσολωρᾶς, παρέμεινεν εἰς τὴν παπικὴν Αὐλὴν, ἐκτιμώμενος ἑξαιρετικῶς ἀπὸ τὸν πάπαν Ἰωάννην ΚΓ'. Κατὰ τὸ διάστημα μιᾶς ἐπισήμου παπικῆς ἀποστολῆς εἰς τὴν Γερμανίαν, ὁ Χρυσολωρᾶς, ἀπέθανεν εἰς τὴν Κωνσταντίαν, ὅπου καὶ ἐτάφη εἰς ἓν μοναστήρι Δομινικανῶν (τὸ ὁποῖον σήμερον μετεβλήθη εἰς ξενοδοχεῖον «Hotel de l'He» εἰς τὸν τοῖχον τοῦ ὁποίου σώζεται μέχρι σήμερον ἡ ἐπιτάφιος πλᾶξ μὲ ἐπίγραμμα τὸ ὁποῖον συνέταξεν ὁ ἀγαπητὸς καὶ ἀφοσιωμένος μαθητῆς του Πέτρος Vergerio⁴.

¹ E. Legrand, Bibliographie Hellenique... du XV et XVI Siecles Τόμ. Α'. Πρόλογος XXV.

² Bartol. Fazio, De viris illustribus σελ. 8.

³ Σγουροπούλου Historia Concilii Florentini 5-6.

⁴ Τὸ κείμενον τοῦ ἐπιταφίου βλέπε Legrand, ὡς ἄνω Α'. XXVIII.

Εἰς τὸν Χρυσολωρᾶν ὀφείλεται ἡ πρώτη ἑλληνικὴ γραμματικὴ, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐρωτήματα» τυπωθεῖσα ἀργότερα, τὸ 1484, εἰς τὸ Μιλάνον. Ἀσχοληθεῖς πολὺ μὲ τὴν διδασκαλίαν καὶ ἰδίως μὲ διπλωματικὰς ἀποστολάς, ὁ Χρυσολωρᾶς δὲν ἔλαβε τὸν καιρὸν νὰ γράψῃ ἄλλα φιλολογικὰ ἔργα.

Οἱ σύγχρονοὶ τοῦ τὸν περιγράφουν ὡς τύπον τελείως διάφορον ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ καὶ Πιλάτον, ἀνθρωπον εὐγενέστατον, ἀκέραιον, εὐθύτατον, γενναῖον καὶ ἐνάρετον. Ἦτο, κατὰ τὸν μαθητὴν τοῦ Poggio¹ «οὐρανόπεμπτος ἀγγελιοφόρος, ἔξεγείρων μέγαν ἐθνουσιασμόν πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς». Ἄλλος μαθητὴς τοῦ, ὁ Guarino, τὸν παρομοιάζει μὲ «ἀκτῖνα ἡλίου φωτίζουσαν τὸ βαθύ σκοτός τῆς Ἰταλίας». Τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν τοῦ, ὑπέργηρος πλέον ὁ ἀγαπητὸς μαθητὴς τοῦ Guarino συνεκέντρωσεν εἰς τόμον ὅσα περὶ αὐτοῦ ἐγράφησαν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς καὶ θανμαστὰς τοῦ ἐγκωμιαστικὰ ὑπὸ τὸν τίτλον «Χρυσολωρῖνα» (Chrysolorina)² ἀποτελοῦντα μνημεῖον ἀθάνατον τῆς σοφίας τοῦ Χρυσολωρᾶ καὶ τῆς ἀγάπης καὶ ἐκτιμήσεως τὴν ὁποίαν ἀπῆλαυε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ἡ γραμματικὴ τοῦ, καίτοι στοιχειώδης, διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο ἀληθὲς κατόρθωμα, διότι εἶνε ἡ πρώτη συγγραφεῖσα γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀμέσως διαδοθεῖσα ἀνά τὴν Εὐρώπην καὶ χρησιμοποιουμένη παρ' ὅλων τῶν σοφῶν καὶ διδασκάλων τῆς ἑλληνικῆς. Οὕτω, γνωρίζομεν ὅτι εἰς τὴν Ὁξφόρδην τὴν μετεχειρίζετο εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ ὁ διάσημος Linacre, εἰς δὲ τὸ Καϊμπριτζ ὁ περίφημος ἑλληνιστὴς Ἐρασμος. Πλεῖστοι ἔκαμαν λατινιστὶ περιλήψεις τῆς γραμματικῆς ταύτης.

Χειρόγραφον τοῦ Δημοσθένους, γραφὲν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Χρυσολωρᾶν, σώζεται μέχρι σήμερον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ³.

¹ Poggio, Epistolae A'. 4 καὶ ΓΓ'. 1.

² Sabbadini, La Scuola di Guarino σελ. 16.

³ Nollac, Bibliotheque de F. Orsini σελ. 145.

Ε΄.

Ἄλλοι Ἕλληνες εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Μετὰ τὸν Χρυσολωρᾶν ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Θεόδωρος Γαζῆς (1400 - 1475). Ἐγκαταλείπων τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα Θεσσαλονίκην, πρὸ τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων (1430), κατ' ἄλλους δὲ ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν, μετέσχε τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας¹. Κατὰ τὸ 1440 τὸ εὐρίσκομεν εἰς τὴν Παβίαν. Τὴν λατινικὴν ἔμαθεν εἰς τὴν Μάντουαν, εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Vittorino da Feltrè ὅπου ἐφοίτησεν ἐπὶ τριετίαν². Ἀπὸ τοῦ 1441 μέχρι τοῦ 1450 ἐχρημάτισε καθηγητῆς εἰς τὴν Φερράραν. Ἀπὸ ὅλην τὴν Εὐρώπην ἔσπευδον νὰ ἀκολουθήσουν ἐκεῖ τὰς παραδόσεις του. Τόσον δὲ ἐφημίσθη ὥστε ὁ Κοσμάς Μέδικος τὸ 1447 τὸν προσεκάλεσεν ἐπισήμως νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ διδάξῃ, ἀλλ' ἐκεῖνος, ἄγνωστον διατί, ἠρνήθη δι' ἐπιστολῆς τῆς 5 Ἰουλίου, προφασισθεὶς ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἔλαβε χώραν³.

Ὁ Πάπας Νικόλαος Ε' πληροφορηθεὶς τὴν ἱκανότητά του, τὸν προσεκάλεσεν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου τὸν εὐρίσκομεν κατὰ τὸ 1451, ὡς ἐμφαίνεται ἀπὸ ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα, ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον καὶ τὴν ὁποίαν ἐκ τῆς Λατινικῆς μετέφρασεν ὁ Γαζῆς⁴.

¹ Giglio Civaldi, De poetis nostrorum temporum. Φλωρεντία 1551 σελ. 56.

² F. Prendilacqua, Vita Victorini Feltrensis σελ. 70.

³ Τὸ πρωτότυπον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης σώζεται εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Φλωρεντίας.

⁴ Vita Nicolai V, a Dominico Georgio conscripta σελ. 99 - 100. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, γραφεῖσα ἀπὸ τὸν πάπαν τὴν 11 Ὀκτωβρίου 1451, πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, εἰς ὕψος ἐπιτακτικόν, ἐσκόπει νὰ ὑποχρεώσῃ τὸν αὐτοκράτορα ὅπως ἐφαρμόσῃ καὶ ἐμπράκτως τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν τὴν ὑπογραφεῖσαν κατὰ τὴν Σύνοδον τῆς Φλωρεντίας.

Εἰς τὴν Ρώμην εὐρέθη εἰς φιλικὸν περιβάλλον, διότι εὗρεν ἐκεῖ τὸν Βησσαρίωνα, ὁ ὁποῖος τὸν ὑπεδέχθη μὲ ἀγάπην καὶ ἐνθουσιασμόν. Ἐκτιμῶν τὸν ὑπέροχον χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου τούτου, ὁ Βησσαρίων τοῦ εἶχεν ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην, ὡς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ἀκόλουθον ἀνέκδοτον συγγρόνου συγγραφέως.

Τόσῃ ἐμπιστοσύνην εἶχεν ὁ Βησσαρίων εἰς τὸν Γαζῆν ὥστε ἔφθανε μέχρι τοῦ σημείου νὰ τὸν ἔχη ὡς φύλακα τῶν χρημάτων του. Ὄταν δὲ εἰς φίλος του τοῦ παρετήρησεν ὅτι ἦτο παράτολμον αὐτό, ὁ Βησσαρίων ἀπήντησε: «Δὲν εἶνε διόλου παράτολμον. Διότι ὁ Θεόδωρος συνειθίζει νὰ προσέχῃ περισσότερο τὴν ἐπιστήμην παρὰ τὰ χρήματα»¹.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάπα Νικολάου Ε΄, ὁ Γαζῆς μετέβη εἰς τὴν Νεάπολιν, ὅπου, πλὴν τῆς διδασκαλίας του, μετέφρασε διὰ τὸν βασιλέα Ἀλφόνσον τὰ «Τακτικά» τοῦ Αἰλιανοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον καὶ τούτου κατέφυγεν εἰς μοναστήρι, ὁπόθεν τὸν ἀνεκάλεσεν ὁ πάπας Παῦλος Β΄ (1464) καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Βησσαρίωνος. Ἄλλ' ἀποθανόντος τοῦ προστάτου τοῦ Βησσαρίωνος, ὁ Γαζῆς ἀπεσύρθη τὸ 1472 καὶ πάλιν εἰς μοναστήρι, ὅπου καὶ ἀπέθανε τὸ 1475.

Ἰδιόχειρον τοῦ ἀντίγραφον τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου σώζεται εἰς τὴν Λαυρεντιανὴν βιβλιοθήκην Φλωρεντίας, ἕτερον δὲ εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας. Ὁ Ἄλδος Μανούτιος, εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεώς του τῶν «Προβλημάτων μηχανικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀποκαλεῖ τὸν Γαζῆν «πρίγκηπα μεταξὺ τῶν ἐλλήνων καὶ λατίνων σοφῶν τῆς ἐποχῆς του». Πρῶτος συνέγραψε γραμματικὴν περιέχουσαν καὶ συντακτικόν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐδίδασκον ὁ Budaeus εἰς Παρισίους καὶ ὁ Ἑρασμος εἰς Καϊμπριτζ.

*
*
*

Μετ' αὐτὸν ἐδίδαξεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος. Ὁ Κρηὸς οὗτος ἦτο πολὺ διαφορετικὸς ἀπὸ τοῦ

¹ P. Cortesi, De Cardinalatu 1510 f. 56 a.

δύο ἄνωτέρω λογίους τόσον κατὰ τὴν μόρφωσιν ὅσον καὶ κατὰ τὸν χαρακτήρα. Καταγόμενος ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα, ἐγεννήθη εἰς τὸν Χάνδακα (Ἡράκλειον) τῆς Κρήτης τὸ 1395. Δὲν γνωρίζομεν τὴν ζωὴν του πρὸ τῆς μεταβάσεώς του εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀπὸ ἐπιστολὴν ὅμως τοῦ Φιλέλφου πρὸς αὐτὸν ἐξάγεται ὅτι ἐδίδασκεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου τὸν ἐγνώρισεν ὁ ἄνωτέρω Ἰταλὸς λόγιος. Κατὰ τὸ 1430 προσεκλήθη ἀπὸ τὸν Βενετὸν λόγιον καὶ εὐγενῆ Φραγκῖσκον Βάρβαρον ὡς ἀντιγραφεὺς κωδίκων. Μὴ γνωρίζων λατινικά, ἐμαθήτευσε πρῶτον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Vittorino da Feltre, ὅπου ἐσπούδασε καὶ ὁ Γαζής. Μετὰ ταῦτα μετέβη εἰς Βενετίαν, ὅπου διεδέχθη τὸν Φίλελφον εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς. Κατόπιν μετέβη καὶ ἐδίδασκεν εἰς τὴν Φλωρεντίαν, μέχρις ὅτου ἐκλήθη ἀπὸ τὸν πάπαν Εὐγένιον ὡς γραμματεὺς του καὶ καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς. Τόσον δὲ ἀποτελεσματικὴ ἦτο ἡ διδασκαλία του ὥστε συνέρρεον πρὸς αὐτὸν μαθηταὶ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν Γαλλίαν, Ἰσπανίαν καὶ Γερμανίαν. Ἀποθανόντος τοῦ Πάπα Εὐγενίου, ὁ διάδοχός του Νικόλαος Ε΄ τοῦ ἀνέθηκε τὴν μετάφρασιν ἀρχαίων συγγραφέων, ἀλλὰ κατὰ τὸ 1450 φιλονεικήσας διὰ φιλολογικόν τι ζήτημα μὲ τὸν Ἰταλὸν λόγιον Valla, ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ τῆς διδασκαλίας. Ταυτοχρόνως περιῆλθεν εἰς ἔριδα μὲ τὸν Γαζὴν λόγῳ τοῦ κακοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς μοχθηρίας του.

Ὁ Τραπεζοῦντιος εἶχε μεταφράσῃ τὰ «Προβλήματα Μηχανικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους¹. Ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ γράφομεν, αἱ μεταφράσεις του ἦσαν ἀτελεῖς, βιαστικαὶ καὶ ἐπιπόλαιαι. Ὁ Γαζής ἀνέλαβε νὰ μεταφράσῃ καὶ αὐτὸς τὸ ἴδιον ἔργον, ἐπειδὴ δὲ ἡ μετάφρασίς του ἐκρίθη ὡς πολὺ καλλιτέρα, ὁ Τραπεζοῦντιος ὤμοσεν ἄγριον μῖσος ἐναντίον του καὶ τὸν διέβαλεν εἰς τὸν πάπαν καὶ τοὺς προκρίτους τῆς Ρώμης.

¹ Cortesii, De doctis hominibus σελ. 25 — Hodius, ὡς ἄνω σελ. 102-135. — L. Vives, De tradendis disciplinis Γ'. — Paulus Jovius, Elogia 46. — C. Boerner, De doctis hominibus litterarum Graecarum in Italiam. . . σελ. 105-120.

Πλὴν τούτου ὁ Τραπεζούντιος ἀνεμίχθη εἰς τὴν ἔριδα μεταξὺ Ἀριστοτελικῶν καὶ Πλατωνικῶν, ἔδειξε δὲ μεγάλην ἐμπάθειαν εἰς τὸν φιλολογικὸν τοῦτον ἀγῶνα, φθάσας μέχρις ὕβρεων τῶν ἀντιπάλων του. Τὴν ἰκανότητα του ἐσκίαζεν ἡ σκαιότης τοῦ χαρακτήρου του, ἡ ὁποία τοῦ ἐδημιούργησεν ἀπείρους ἐχθρούς. Ὅλοι σχεδὸν οἱ λόγιοι τῶν χρόνων ἐκείνων διέκειντο ἐχθρικότατα πρὸς αὐτόν.

Μίαν ἡμέραν εἰς τὰ γραφεῖα τοῦ Βατικανοῦ ἐπετέθη κατὰ τοῦ σοφοῦ Roggio καὶ τοῦ ἔδωσε δύο ραπίσματα. Κατόπιν ἐπανειλημμένων ἐπεισοδίων ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν Ρώμην (1452) καὶ μὲ τοὺς δύο υἱούς του καὶ τὰς πέντε θυγατέρας του νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Νεάπολιν πένης. Κατόπιν ἐπεμβάσεως διαφόρων λογίων, ὁ πάπας τὸν συνεχώρησε καὶ τὸν ἐκάλεσεν ἐκ νέου εἰς τὴν Ρώμην, ἀλλ' ὁ ἀνυπόφορος χαρακτήρ του τὸν ἠνάγκασε νὰ φύγῃ πάλιν (1458) ἀπὸ τὴν Ρώμην. Ἀφοῦ ἐδίδαξεν ὀλίγον εἰς τὴν Βενετίαν, μετέβη εἰς Κρήτην καὶ Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ἡ ἀσασία του τὸν ἔφερεν ἐκ νέου εἰς τὴν Ρώμην, ἐπὶ πάπα Πίου Β', ὅπου ἔζη ἄθλιον βίον πένητος. Ἐφθάσε δὲ εἰς τοιαύτην ἠθικὴν κατάπτωσιν ὥστε νὰ γράψῃ ἐπιστολὴν ἐγκωμιαστικὴν πρὸς τὸν Σουλτάνον Μωάμεθ τὸν Κατακτητὴν, μὲ τὴν ἐλπίδα χρηματισμοῦ.

Ὑπὸ τοιοῦτους οἰκονομικοὺς ὄρους ζῶν ἐπεξεργάζετο τὰς μεταφράσεις του ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων εἰς τὴν λατινικὴν. Διόλου λοιπὸν περιέργον πῶς αἱ μεταφράσεις αὗται ἦσαν ἀτελεῖς καὶ ἐπιπόλαιαι, διότι δὲν εἶχον ἄλλον σκοπὸν παρὰ νὰ τοῦ προσπορίσουν χρηματικὸν κέρδος διὰ τὴν διαστροφὴν τῆς πολυμελοῦς πενομένης οἰκογενείας του. Ὁ Βησσαρίων εἰς τὴν μετάφρασίν του τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος μόνην εὔρε 259 σφάλματα! Ἐνενηκοντούτης ἀπέθανεν εἰς τὴν Ρώμην, τὴν 12 Αὐγούστου 1484, καὶ ἐτάφη εἰς τὸν ναὸν ὁ ὁποῖος προηγουμένως ἦτο ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλλατίου ἐσώζετο ἡ ἐπιτύμβιος αὐτοῦ πλᾶξ εἰς τὸ σκευοφυλάκιον τοῦ ναοῦ.

Τὸν Τραπεζούντιον, κατὰ τὴν γενικὴν ὁμολογίαν τῶν συγχρόνων του, ἠδίκησε πολὺ ὁ σκαιὸς καὶ ἄστατος χαρα-

κτῆρ του. Διότι καὶ ἀξίαν εἶχε μεγάλην καὶ ἐργατικότητα οὐχὶ συνήθη. Ἄλλ' οὐδένα ἀφῆκεν ἀνενόητον καὶ αὐτοὺς τοὺς φίλους καὶ εὐεργέτας του, καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν Βησσαρίωνα, ἐπύκρνε καὶ παντοιοτρόπως ἠνόηλησεν. Ἀφῆκε πολυάριθμα συγγράμματα εἰς ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν.

* * *

Περὶ Ἰωάννου Ἀργυροπούλου ἐλάχιστον θὰ ἀσχοληθῶμεν, διότι ἡ δραῖσις του κυρίως περιλαμβάνεται εἰς τὴν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐποχὴν. Ὁ ἀριστοκράτης οὗτος Βυζαντινός, ἐγνωρίσθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τὸν ἐκεῖ σπουδάζοντα Ἰταλὸν Φίλελφον, ὁ ὁποῖος τὸν συνέστησεν εἰς τὸν λόγιον καὶ ἑλληνομαθῆ ἡγεμόνα Πάλλα Στρότση, ὁ ὁποῖος ἐκδιωχθεὶς τῆς κυβερνήσεως τῆς Φλωρεντίας ἀπὸ τοὺς Μεδίκους, ἐπεδόθη ἐξόριστος εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἑλληνικῆς, καὶ ἐκάλεσε τὸν Ἀργυρόπουλον εἰς τὸ Πατάβιον, ὅπου ἐδίδαξε τὸ 1441 ἑλληνικά, ἐριμνεύσας ἰδίως τὸν Ἀριστοτέλην. Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν ὁ Ἀργυρόπουλος νὰ σπουδάσῃ τὴν λατινικὴν. Κατόπιν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποῖαν δὲν ἐγκατέλειπε παρὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν γνώρισμόν του καὶ φιλικὴν Ἰταλίαν, ὅπου εὔρε πολλοὺς προστάτας, ἰδίως τοὺς Μεδίκους. Ἐδίδαξεν ἐπὶ 15 ἔτη εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὸ 1471 μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἀπέθανε τὸ 1486. Ἡ διδασκαλία του εἶχε φημισθῆ καὶ πέραν τῆς Ἰταλίας. Κατὰ τὸ 1482 ἠκροάσθη τὰς παραδόσεις του περὶ τοῦ Θουκυδίδου εἰς τὴν Ρώμην καὶ ὁ διάσημος Γερμανὸς ἑλληνιστῆς καὶ σοφὸς Reuehlins ἢ Καπνίων, ὡς ἐξελλήνισεν ὁ ἴδιος τὸ ὄνομά του. Ὅταν ὁ Ἀργυρόπουλος ἤκουσε τὸν Καπνίωνα ἀναγινώσκοντα τὸν Θουκυδίδην, ἀνεφώνησε «Διὰ τῆς ἐξορίας μας ἡ Ἑλλὰς ἐπέταξε πέραν τῶν Ἄλπεων»¹.

¹ Hodius, ὡς ἄνω σ. 187-210 καὶ Melanchton, Declam. Εἰς τὸ Corpus Reformatorum, Τομ. ΙΑ'. 238, 1005 «Ecce, Graecia nostro exilio transvolavit Alpes».

Τελευταῖος πρὸ τῆς ἀλώσεως, μετέβη εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης ὁ Ἀθηναῖος. Ὁ διδάσκαλος του Γαζής τὸν συνέστησεν εἰς τὸν Λαυρέντιον Μέδικον, ὁ ὁποῖος τὸν ἐκάλεσεν εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ὅπως διαδεχθῆ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν τὸν Ἀργυρόπουλον. Δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστὴ ἡ δρᾶσις του εἰς τὴν Ἰταλίαν πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἐδίδαξεν εἰς τὴν Περουγίαν, Πάδουαν, Φλωρεντίαν καὶ Μιλάνον. Κατὰ τὸ 1450 ἐγοήτευεν εἰς τὴν Περουγίαν τοὺς μαθητάς του, εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐνθουσιασμένος ἔγραφε περὶ τούτου: «Ἦκουσα τὰ μαθήματά του μὲ γοητείαν, πρῶτον διότι εἶνε Ἕλλην, δεύτερον διότι εἶνε Ἀθηναῖος, καὶ τρίτον διότι εἶνε Δημήτριος. Ὁμοιάζει μὲ ἄλλον Πλάτωνα!»¹. Πόσον διήρκεσεν ἡ διδασκαλία του εἰς τὴν Περουγίαν δὲν γνωρίζομεν. Τὸ γεγονὸς εἶνε ὅτι τὸν ἐπανευρίσκομεν κατὰ τὸ 1463 διδάσκοντα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παδούης. Ἄλλὰ δὲν εἶνε ἐξηκριβωμένον ἂν κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 1450 μέχρι τοῦ 1463 παρέμεινε διδάσκων εἰς Περουγίαν. Ἡ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως σημαντικὴ δρᾶσις του ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς μελέτης μας. Ἀπέθανεν ἐνενηκοντούτης περίπου, τὸ 1511, εἰς τὸ Μιλάνον.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ

¹ Campani Epist. B'. 9 σελ. 72 καὶ Tiraboschi, ὡς ἄνω τόμ. ΣΤ'. 820 καὶ Symons, ὡς ἄνω Τομ. Β'. σελ. 299.